

БРАНИСЛАВ БУКУРОВ

ПРОБЛЕМ ОДРЕБИВАЊА ГРАДСКИХ НАСЕЉА У ВОЈВОДИНИ

Овај проблем решавали су демографи, економисти, географи и други стручњаци сваки из угла своје научне области. (1) Због тога је у литератури објављено доста различитих схватања о томе која насеља припадају категорији градова, а која категорији села.

Због велике различности и специфичности наших насеља, морали су се донети конвенционални нормативи по којима су извршене класификације насеља на градска, мешовита и сеоска. Та скала је састављена на основу два критеријума, и то: на основу броја становника и на основу процента пољопривредног становништва у истом насељу. (2) Ова квантитативна мерила, иако су далеко од тога да се могу сматрати јединим и најбољим, добро су послужила државној администрацији за одређивање градских, мешовитих и сеоских насеља.

Али поред поменуто два критеријума појављује се још читав низ других који допуњују ова два. Иако се сматра да ови други критеријуми нису толико важни, они се морају узети у обзир приликом разврставања насеља, јер се са њима могу много прецизније да одреде градска насеља.

За овај чланак узели смо у обзир само два-три критеријума који заслужују пуну пажњу стручњака, који врше разврставање насеља, јер иако су на први поглед без великог значаја они су од врло великог ефекта у решавању овог проблема. Критеријуми о којима ће се у овом чланку расправљати јесу: дневни одлазак радника на рад ван места сталног боравка, одлазак радника на привремени рад у иностранство и размештај градских функција по насељеним местима.

Треба имати у виду да постоје две врсте радних миграната: дневних и оних који одлазе на привремени рад у иностранство. Дневни мигранти одлазе у оближња већа градска насеља на свакидашњи посао да би се после завршених послова вратили у место сталног пребивалишта на одмор и починак. Према томе, ово њихово место сталног боравка је коначарско место у којем радници једва могу да остану који час, да посвете пажњу својој породици, својој кући и окупљеници. Они су веома мало ангажовани у раду месних заједница, у раду друштвено-политичких, културно-просвет-

них и забавних организација итд. Зато се њихово присуство у месту сталног боравка не примећује, и њихова се пасивност преноси на живот читавог насеља. То се нарочито лепо истиче за време радних дана, када се на улици види по који пролазник и за време празника када оживе улице, тргови, кафане и друга јавна места.

Радници на привременом раду у иностранству или печалбари такође не могу да учествују активно у свом месту сталног боравка, пошто су на привременом раду више месеци па чак и година.

Обе групације радника, без обзира на каквом се послу налазе, не могу се узети у обзир приликом разврставања насеља у села и градове, јер се њихова делатност одвија далеко од места сталног боравка.

Под функцијама се разумеју услужне делатности које разне институције врше за рачун становништва других насеља која су размештена ближе или даље од централног насеља. То се доказује бројем институција и њиховим карактером, а не бројем стручних радника, који, као што је већ истакнуто, могу да раде и ван места сталног боравка, у институцијама које су смештене у неком другом насељу.

Следећих пет градова, који су добили градски статус на основу поменутих квантитативних мерила, ванредно убедљиво ће доказати да само квантитативна мерила нису ни потпуна ни сасвим довољна да би се на основу њих могао доделити градски статус. Ти градови су: Ветерник, Мужља, Војловица, Бачки Јарак и Нова Пазова.

Ветерник је постао после првог светског рата насељавањем слепих инвалида, који су на Ветернику изгубили вид. Село је изграђено на великом поседу грофа Котека, на 7. километру од Новог Сада према Футогу. (3) С обзиром да су у прво време ови становници били аграрни интересенти, село је имало аграрни карактер. Каснијим стасавањем младих нараштаја Ветерник стиче и житеље других структура, пошто је близина Новог Сада увек пружала могућности за различита запошљавања.

После другог светског рата Нови Сад измешта своју индустрију делом уз футошки пут, према Ветернику, а делом и уз канал, такође према западу. Ово измештање је створило још повољније услове за запошљавање ветерничког становништва.

Одличан асфалтни пут и урбанистичке олакшице за изградњу кућа, означили су почетак наглог топографског ширења према Новом Саду изградњом нових модерних улица и читавих делова насеља. Тако је Ветерник за последњих десетак година (1961—1971) порастао за трипут и ако се тако настави он ће убрзо постати органски део Новог Сада. (4)

Ветерник је разврстан у групу градова стога што му је проценат пољопривредног становништва знатно мањи од допуштеног. Године 1971. Ветерник је имао 5730 становника, а само 7% пољопривредних житеља. Број становника и овај мали проценат пољопривредног живља према службеним нормативима толики су да се једно насеље може прогласити градом.

И трећи параметар професионална структура активног становништва иде у прилог да се Ветерник може разврстати у категорију градова. Ево како је тај параметар изгледао 1971. године:

запослени у	2052 или	35,81%
индустрији	558	27,19
саобраћају	273	13,30
занатству	253	12,33
пољопривреди и шумарству	202	9,85
трговини и угоститељству	186	9,06
грађевинарству	178	8,67
социјалним и култ. делат.	143	6,97
у стамбеним и комунл. делатн.	70	3,41

Оваква професионална структура радника указује да би се Ветерник доиста могао сматрати градом, јер је већина становништва запослена у „градским“ делатностима, односно у секундарним, терцијарним и непривредним делатностима, а само десетина у примарним пословима.

Али сада долазе на ред параметри који траже деградацију Ветерника на ранг сеоског насеља. Ти параметри су велики број радника запослен ван Ветерника и мали број радних организација које раде у Ветернику за ширу околину.

Треба нарочито истаћи да је од активних лица на привременом раду у иностранству 6,38%, а на раду ван Ветерника, односно у Новом Саду и Футогу 73,98%. Дакле 4/5 радника из Ветерника своје радне способности стављају на располагање Новом Саду, Футогу и другим градовима и никако нису у стању да од Ветерника начине неко веће насеље градског типа, које би могло да обавља градске функције за околна насеља.

Други параметар који вуче ка деградацији Ветерника јесте мали број радних организација које врше услужне делатности за већи број околних насеља. Као што је већ познато ни једно насеље не може постати градом само на основу професионалне структуре свога становништва које је запослено у другим градовима, него на основу броја институција које чине битну карактеристику једног града. Ветерник таквих институција нема и зато би се морао доиста вратити у категорију сеоских насеља и то приградских, пошто је у непосредној близини Новог Сада. Уосталом ево и важнијих радних организација које постоје у Ветернику:

1. Специјални завод „Нови Сад“ за заштиту деце и омладине са сметњама у развоју и с поремећајима у понашању.

2. Електродистрибуција „Војводина“.

3. Водно-инсталатерско предузеће за поправку и израду централних грејања, водовода и гасних постројења, за поправку лифтова, покретних дизалица итд.

4. Радна заједница „Радна служба“ Угоститељског предузећа „Варадин“.

5. Основна школа „Михајло Пупин“ за основно образовање општег типа.

6. Месна заједница са скупштином и извршним органима.

Прва институција има свој делокруг рада који покрива велике територије наше Покрајине. Електродистрибуција „Војводи-на“, Водно-инсталатерско предузеће и Радна заједница Угоститељског предузећа, углавном, делују на подручју Новог Сада, а у Ветернику су успешно решили радне просторије. Основна школа, пак, и месна заједница намењени су искључиво и једино за становништво које станује у Ветернику.

Војловица је изграђена на додирној зони лесне терасе и алувијалне равни Дунава, на друму од Панчева према манастиру Војловици и Ковину.

Данашња Војловица спада у веома млада насеља. Основали су је 1896. године становници подунавских ритова, који су се овамо доселили из Велике Теремје, североисточно од Кикинде, ради мелиорације алувијалне равни и обраде плодних ораница. После великих поплава 1867/70. и 1870/71. и 1876., када је Дунав својим високим водама успео да поруши све још недовољно изграђене насипе, ови житељи се насељавају на виша лесна земљишта и оснивају нову колонију Војловицу.

Као ритски становници ови житељи су прво били регистровани у општини Омољци, али већ 1880. године Војловица се осамостаљује са 361 становником. Две-три године касније у Војловицу се досељавају нови становници Чанго-Мабари из Буковине и подижу број становника 1890. године на 2146, па 1900. године на 2642 и 1910. године на 2920. (5)

Према последњем попису 1971. године Војловица је имала 7144 житеља од којих се 1002 или 14% сматрало да је пољопривредно. Према овим вредностима, дакле, Војловица је разврстана у градско насеље, јер је испуњавала услове за ову категорију.

Али и други параметри поткрепљују ову констатацију, а то су запосленост становника у примарним, секундарним, терцијарним и непривредним делатностима. Попис из 1971. показује следеће стање:

активна лица запослени у	2768 или	38,75%
индустрији	1025	37,03
пољопривреди	462	16,69
грађевинарству	229	8,27
занатима	246	8,89
трговини и угоститељству	147	5,71
саобраћају	139	5,02
културним и социјалн. делатн.	86	3,11

Према овим вредностима највећи број житеља Војловице запослен је у секундарним, терцијарним и непривредним делатности-ма, а знатно мање у примарним. Пошто се зна да једно насеље

чине градом ове секундарне, терцијарне и непривредне делатности, онда би се доиста могла и Војловица сматрати градом.

Но, приликом разврставања Војловице треба имати у виду још неке чињенице које смањују градске вредности Војловице. То је број запослених ван сталног места боравка, број запослених у иностранству и број радних организација које својим функцијама задовољавају потребе велике околине.

Као у Ветернику тако исто и у Војловици велики број радника ради ван Војловице, највише у Панчеву. Тај број је 1971. износио 1770. Знатно мањи број радника је био на привременом раду у иностранству, свега 260. Обе категорије радника су обухватале 73,34% од активних лица, што је веома много, а нарочито када се има у виду да ови радници ни мало не могу да утичу на градске функције које би требала да врши Војловица, с обзиром на професионалну структуру ових радника.

Ево објашњења за овакво стање. Први становници данашње Војловице били су земљорадници и сточари, који су обрађивали подунавске ритове и напасали стада оваца и говеда на сочним пашњацима и сенокосима. Али крајем XIX века и почетком XX века, када је Панчево добило своје прве веће индустријске погоне, становници Војловице се почињу оријентисати на нова занимања која су била и сигурнија и уноснија. Лако запошљавање у новој индустрији и доста добре везе са Панчевом, који је од Војловице удаљен само 3 километра, учинили су да се становништво све више упућују на индустрију, напуштајући пољопривреду.

После другог светског рата Панчево израста у индустријски гигант, благодарећи хемијској и петрохемијској индустрији, која је изграђена у пределима јужно од Панчева, а у непосредној близини Војловице. Прво житељи Војловице, а потом и многи други долазе на рад у панчевачку индустрију и ту добијају стална запослења, а у Војловици опет решавају стамбене проблеме. Отуда је Војловица своје мање више аграрно становништво заменила индустријским и тако, према нормативима за разврставање насеља, стекла још један елемент да се назове градом.

Али овакво становништво без обзира на његову професионалну структуру никако не може бити носилац градских функција у Војловици, пошто је запослено ван Војловице и доприноси да Панчево буде то градско насеље.

На крају треба истаћи да и Војловица спада у ону категорију приградских насеља које не пружа гостопримство ни једној радној организацији која би могла да обавља градске функције за ширу околину. С обзиром да је ваљда то и највећи недостатак, Војловица би се морала деградирати на сеоско насеље приградског типа.

Велики парадокс је да и Б а ч к и Ј а р а к припада групи војвођанских градова. То је иначе мало насеље са 3858 становника, на 15. километру од Новог Сада према Темерину.

Ово село је првобитно било немачко насеље, основано 1787. године од досељених немачких колониста који су били земљорадници.

ци. После другог светског рата на место Немаца населили су се становници нешто из околних села, а највише Босанци и Херцеговци. Сви они су 1971. године чинили 66% од целокупног становништва или 2560 досељених према 1298 аутохтоних. Најинтензивније насељавање је обављено у 1970. и 1971. години када се досељавало просечно 425 лица годишње. Али је извесно да је и после 1971. године досељавање имало јаку фреквенцију, што се видно манифестује са новим градњама и стамбеним блоковима.

Први послератни становници били су искључиви земљорадници, који су требали да обрађују напуштене и конфисковане поседе немачких избеглица. Близина Новог Сада (а и Темерина) деловала је на досељено становништво у другом правцу тако да се ово врло брзо преоријентисало на друге делатности. У првим годинама после рата у Новом Саду се осећала велика оскудица у радницима па се сваки могао запослити у оној струци која му је највише одговарала, прво као приучени, а потом као полуквалификовани и квалификовани, односно високо квалификовани радник. (6)

Али у Бачком Јарку се током последњих десетак-петнаест година обавио још један процес који је од села створио (псеудо) град. Близина Новог Сада и добре везе са њим, затим доста либерална политика доделе и продаје грађевинских земљишта довукла је и многе Новосађане да граде куће и да тако реше своје стамбене и породичне проблеме. Године 1971. од 1231 активног лица (31,31%) радило је 849 ван Бачког Јарка, највише у Новом Саду и нешто у Темерину. Такво стање је било 1971. а ове 1980. сигурно је ово још и јаче изражено, пошто се прилив Новосађана из године у годину све више повећава.

Да је на професију јарачког становништва утицао Нови Сад види се по стручној структури радника. Највише запослених је било у индустрији 26,16%, а Бачки Јарак има само један мањи погон „Челик“, који производи металне грађевинске и друге конструкције, затим у трговини и у угоститељству 15,43%, а има свега две-три угоститељске и трговачке радње, онда у пољопривреди 11,37% (ту су запослени мештани), у грађевинарству 10,72%, у просветно-културним и социјалним делатностима 10,80%, а једва има једну основну школу „Славко Родић“, опште образовног смера, у саобраћају 8,04% и нешто у месној заједници, која има скупштину и своје извршне органе.

На основу свих ових параметара, дакле Бачки Јарак се никако не би могао уврстити у градове, пошто његови житељи раде у Новом Саду и својим радом доприносе да Нови Сад обавља све градске функције за ширу околину па чак и за становништво Бачког Јарка.

Му ж љ а је приградско насеље Зрењанина. Постала је 1890. године у непосредној близини индустријске зоне оновременог Великог Бечкерека. Први становници су насељени на пешчаним брежуљцима у алувијалној равни Тисе, где су постојали велики крунски поседи, с намером да на овим пространим површинама изврше ко-

начну мелиорацију и да је претворе у плодна оранична поља. До 1905. године колонија је била у саставу Великог Бечкереча, а отада постаје самостална општина. (7)

Када се у Зрењанину почела развијати махом аграрна индустрија (млинови, шећерана, кланица итд.), и то у близини Мужље, становништво је почело да напушта најамски посао у пољопривреди и да прелази у индустрију. Тај процес измене професионалне структуре становништва нарочито се брзо обавио после другог светског рата када је Зрењанин добио читав низ сасвим нових и крупних индустријских погона.

Број становника и проценат пољопривредног становништва били су основа да се Мужља прогласи градом. Године 1971. Мужља је имала 11.844 становника и 11% пољопривредног становништва, што је било довољно за ово проглашење.

Али и професионална структура становништва могла би да послужи као основа за разврставање. Исте године она је овако изгледала:

активних становника запослени у	4520	или	38,16%
индустрији	1704		37,72
пољопривреди	660		14,60
грађевинарству	391		8,65
занатству	405		8,96
трговини и угоститељству	311		6,88
културним и социјалним делатн.	195		4,31

Са оваквом структуром Мужља би такође могла да се уврсти у групу градских насеља, пошто је у примарним делатностима (пољопривреда) запослено само 14,60% активних лица. Међутим, остало становништво, које је запослено у тако различитим секундарним, терцијарним и непривредним делатностима, не ради у Мужљи него у суседном Зрењанину и својим радом доприноси да се Зрењанин сматра градом. Тако из Мужље сваког дана у Зрењанин долази 1074 лица или 23,76% од активних лица, а на привременом раду у иностранству било је још 307 или 6,79%, што укупно износи 1381 или 30,55% од активних лица.

Да ли се Мужља заиста може сматрати градом на основу свих ових мерила? Мислимо да би Мужља требала да остане у категорији сеоских насеља, односно да би је требало деградирати на село, пошто нема ни једне институције у којој би се обављали послови за већи број људи и ван Мужље. Истина је да у Мужљи ради „Мужљански произвођач“, али је задатак ове задруге да помаже месном становништву у одгоју стоке, у лечењу и у вештачком осемењавању. У Мужљи постоји још и једна основна школа „Серво Михаљ“, опште образовног типа и једна месна заједница са скупштином и њеним извршним органима. Све то није довољно да би се Мужља могла прогласити градом.

Нова Пазова је изграђена на 25. километру аутопута од Београда према Новом Саду. Она је 1869. године имала 2081 становника, претежно немачке народности. После другог светског рата, међутим, када је Београд почео наглим темпом да се развија у многољудни град у коме су сви стицали запослења, а много мање њих стамбене просторије, Нова Пазова је почела да мења етнички састав и да примањем вишка запослених у Београду нагло повећа број својих житеља, махом српске и хрватске националности. Зато је квантитативно кретање становника у послератном периоду овако изгледало:

1948. године	4604 становника
1953. године	6082 становника
1961. године	10.990 становника
1971. године	10.658 становника

Нова Пазова је услед мале удаљености од Земунa и Београда и добрих путева и одличних саобраћајних веза, била на јаким удару заинтересованих и многи су прешли у Нову Пазову да изграде своје куће. Тако је Нова Пазова преко ноћи постала повеће насеље са веома малим процентом пољопривредних житеља, једва 8%.

Али је и професионална структура становништва имала карактер градске агломерације, што се опет види из ове табеле:

активна лица запослени у	3626	или	34,02%
индустрији	1029		28,38
занатима	533		14,70
саобраћају	380		10,48
пољопривреди	293		8,08
грађевинарству	229		6,32
културним и социјалним делатн.	161		4,44
друштвеним и државним службама	141		3,89

Оваква професионална структура и мали проценат пољопривредног становништва много су допринели да се Нова Пазова прогласи градом.

Да ли је Нова Пазова доиста град треба да се закључи из следећих чињеница:

1. Од активних лица која су регистрована у Новој Пазови, 40,60% или 1472 је радило у Новој Пазови, а 59,40% или 2154 ван Нове Пазове. На привременом раду у иностранству је било 247 лица или 7,56%, а у Београду, Земуну и Старој Пазови 51,84% или 1880 лица. Пошто је, дакле, ван Нове Пазове радило 59,40% пописаних радника они никако нису могли учествовати у реализацији било каквих градских функција него су у Новој Пазови проводили само часове одмора и коначили.

2. У прилично великој Новој Пазови једва да постоји нека радна организација која покрива потребе становништва шире око-

лине. Тако она за своје многобројно становништво има две основне школе општег типа „Никола Груловић” и „Младост”, две месне заједнице са својим скупштинама и извршним органима, једну комуналну установу за производњу и дистрибуцију воде и дом здравља са амбулантском, поликличком и диспанзерском заштитом становништва и службом за хитну помоћ. Али у Новој Пазови раде и две привредне организације, чији се производи извозе и даље од територије Нове Пазове. То је „Пнеуматик”, који производи металне грађевинске и друге конструкције и велико столарско предузеће са неколико погона, који израђују намештај за домаћинства, школски намештај и дрвну галантерију. Сем ових у Новој Пазови раде још и два мања предузећа „Тапетар” и „Трготранс”. Прве две привредне делатности већ производе за шире тржиште, али се и сировине набављају са много већих територија него што то представља атар Нове Пазове.

Ако би се и учинили уступци, Нова Пазова би могла да буде само добар пример за ону групу насеља која чини прелаз од сеоских ка градским. Сеоско није зато што се већ јављају и неке институције које врше услуге за велику околину, а и град још није што опет таквих институција нема довољно и разноврснијих. Али Нова Пазова с временом може да постане град, с обзиром да се све више овамо пресељавају радне организације, које обављају градске функције из разлога што је решавање радних просторија у Новој Пазови лакше него у Земуну или у Београду.

З а к љ у ч а к

Из приказаног материјала се види да нормативи по којима се насеља разврставају на сеоска, мешовита и градска нису ни потпуни ни прецизни, те се због тога не могу сматрати довољно компетентним да се на основу њих врше типизирања насеља.

Две нумеричке вредности: број становника и проценат пољопривредног живља, које се користе данас у нас за разврставање, нису довољне да докажу да се једно насеље може сматрати градом, пошто право градско насеље има кудикамо квалитетније вредности него што могу да открију поменути два нумеричка, односно квантитативна податка.

У овој студији приказани су примери градских насеља са којима се указује колико квантитативни параметри могу погрешно да одреде ранг насеља. Чак ни професионална структура становништва, која у поменутиим квантитативним мерилима може да дође до изражаја, не мора да буде поуздана мера ако дотично насеље нема радних организација које чине једно насеље градом.

Дакле, да би се једно насеље сматрало градом треба да има низ градских институција које обављају услужне делатности не само за своје него и за становништво много шире околине.

ЛИТЕРАТУРА

1. Владимир Клеменчић: Трансформација приградске зоне. Зборник VII Конгреса географа СФРЈ и Географско друштво Хрватске. Загреб, 1964. Иван Црквенчић: Савремене концепције географског проучавања насеља. Цвијићев зборник САНУ, Београд, 1968. Јован Илић: Карактеристике функционалних односа између града и околине са посебним освртом на СР Србију. „Становништво“ Бр. 3—4. Београд, 1971. Игор Вришер: Упутство за проучавање географије градова. Љубљана, 1958.
2. Градска и мешовита насеља у СР Србији. Билтен Републичког завода за статистику Св. 132. Београд, 1975. (Свеска за октобар).
3. Бурђија Продановић: Ветерник. Зборник Матице српске за природне науке. Св. 7. Нови Сад, 1954.
4. Живан Богдановић: Ветерник. Зборник Природно-математичког факултета у Новом Саду. Св. 4. Нови Сад, 1974.
5. *Reiszig dr. Ede: Torontál vármegye községei Magyar ország Vármegyei és városai. Budapest—Nagybecskerek. 1911. Str. 55.*
6. Бранислав Букуров: Неке карактеристике становништва општине Темерин. Зборник за природне науке Матице српске. Св. 36. Нови Сад, 1969.
7. *Reiszig dr. Ede: Torontál vármegye községei. Magyar ország Vármegyei és városai. Budapest—Nagybecskerek. 1911. Str. 41.*
8. Статистички подаци из Пописа становништва и станова 1971.
  - а) Становништво према миграционим обележјима, Књ. IX.
  - б) Укупно и пољопривредно становништво према активности и послу, Књ. XI.
  - в) Активно становништво према делатностима, Књ. X.
  - г) Квантитативно кретање становништва од 1869. до 1971. на основу мађарске и југословенске статистике.
9. Адресар организација и заједница 31. XII 1977. Статистички билтен. Св. V за 1978. Покрајински завод за статистику САП Војводине.

R é s u m é

BRANISLAV BUKUROV

PROBLÈME DE DÉTERMINATION DES AGGLOMÉRATIONS
URBAINES EN VOÏVODINE

D'après les normes yougoslaves, toutes les localités ayant un pourcentage déterminé de la population agricole par rapport au nombre total des habitants sont comptées parmi les agglomérations urbaines. Vu que ces critères quantitatifs ne suffisent pas pour déterminer la catégorie d'une localité, l'auteur du présent article s'est occupé de la question suivante: quels autres critères doivent être pris en considération pour pouvoir effectuer une classification aussi précise que possible. En prenant pour exemples plusieurs (pseudo-) villes, l'auteur souligne que la ville est formée par l'existence des organisations de travail effectuant les services publiques non seulement pour ses habitants, mais aussi pour ceux des environs larges. Parmi ces organisations de travail sont comptées toutes celles dont les fonctions sont considérées comme urbaines et qui réunissent les travailleurs des activités secondaires, tertiaires et non-économiques, s'est-à-dire les ouvriers employés dans l'industrie, les métiers, les transports, le commerce et l'hôtellerie, ainsi que dans les domaines de l'éducation, de la culture, de la santé, de la protection sociale, de l'administration et de la justice.